

Kapetan bojnog broda
dr MILENKO TEŠIĆ

Urbana demografska aglomeracija u ratnim uslovima

Problem ponašanja stanovništva u ratnim uslovima nije nov. To se posebno odnosi na gradsko stanovništvo koje je u savremenim ratovima najviše izloženo opasnostima.¹ Navešćemo neke razloge u prilog toj tvrdnji. Gradovi, a naročito veliki, najčešće su strategijski ciljevi svakog agresora. Oni se uglavnom nalaze u dolinama velikih reka koje su ose geostrategijskih pravaca, u kotlinama koje su podesne akumulacijske i manevarske prostorije za branioca i agresora i na obalama mora podesnim za pomorsko-vazdušne desante. Grad se napada radi nanošenja materijalnih gubitaka protivniku, uništavanja urbanih struktura i vitalnih privrednih potencijala, važnih komunikacija koje vode kroz grad, stanovništva koje je osnovni činilac oružane borbe i najzad, radi određenog psihološkog efekta ne samo nacionalnog već i međunarodnog značaja. Agresor u savremenom ratu ima veće mogućnosti za nanošenje gubitaka. Nuklearne bombe bačene na Hirošimu i Nagasaki danas su igračke u poređenju sa hidrogenskim i termonuklearnim potencijalima. Upućivanjem nuklearnih bojevih glava s drugog kontinenta (sa zemlje ili iz vazduha) ili ispod morske površine, savremeni agresor bez upotrebe avijacije može postizati ogromne borbene efekte. Razvoj ratne tehnike i tehnologije učinio je besmislenim totalan nuklearni rat pa su se pojavile strategije koje računaju s ograničenim nuklearnim ratom u kome su već odabrani ciljevi na protivničkoj strani koji će biti napadnuti u početnim dejstvima.

¹ Još su u svezem sećanju žrtve drugog svetskog rata, pre svega, u velikim gradovima napadnutih zemalja. U Beogradu je, takođe, stradalo stanovništvo od bombardovanja 1941. godine.

Međutim, prava je iluzija očekivati da bi nuklearni rat mogao biti ograničen. Pre se može očekivati njegovo proširenje na hemijska i biološka oružja, što bi predstavljalo katastrofu za čitavo čovečanstvo. Postoje samo dva izlaza — mir i civilna zaštita. Miroljubiva koegzistencija je načelo koje nema alternative kad su u pitanju opasnosti od rata. Činjenica je, međutim, da napetost raste, da se protivrečnosti, a time i verovatnost ratnih sukobljavanja povećavaju. Uprkos nastojanjima čitavog miroljubivog čovečanstva, posebno pokreta nesvrstanih zemalja, opasnost od sukoba širih razmera je sve veća.

Preduzimanje mera za ublažavanje posledica udara po gradskom stanovništvu je neophodno. U zapadnim i istočnim zemljama ulažu se ogromna sredstva u izgradnju skloništa, u organizovanje civilne zaštite, pripremanje ljudi da se suoče s opasnostima koje predstoje. Poznato je da se i kod nas vrše određene pripreme. Upravo je i svrha ovog rada da podstakne na veću aktivnost u pripremanju stanovništva u gradovima za zaštitu od ratnih razaranja. U tom smislu se ograničavamo samo na nekoliko pitanja ponašanja stanovništva pri savremenim bezbednosnim dejstvima iz vazduha, posebno u periodu u kojem će agresor privremeno da zaposedne našu teritoriju.

Uslovi života gradskog stanovništva nakon udara iz vazdušnog prostora

Pod udarom iz vazdušnog prostora podrazumevamo savremeno borbeno dejstvo po gradskim rejonima (katkad gradovima u celini) bombama i raketama uključujući i nuklearna punjenja. Tepisi bombi iz prošlog rata, koje poznajemo i iz beogradskog primera, zanemarljivog su efekta u poređenju s nuklearnim udarima i kontaminacijom koja zahvata daleko šire područje od zone udarnog dejstva. Ovde se pretpostavlja udar po većim urbanim centrima.

Čitave gradske četvrti pretvaraju se u ruševine. Prilazi građevinama u kojima se nalaze, pored mrtvih, ranjeni i nepovređeni ljudi, zatrpani su. Ulice su iskidane. Vodovodne i kanalizacione cevi su u zoni dejstva polomljene, tako da se voda i fekalije mešaju i nekontrolisano razlivaju. Saobraćaj motornim vozilima je onemogućen. Telefoni i telegrafi ne funkcionišu pošto su žice iskidane, iako su bile ukopane. Nema električne struje, nema dotoka nikakve

energije.² Pre svega, treba spašavati preživjele. Oni su ili ranjeni (lakše i teže) ili kontaminirani, a ima dosta i onih koji su psihološki šokirani. Zdravstvene institucije treba da se potpuno angažuju ali na njima je samo deo odgovornosti za saniranje teške situacije. Prema našem osnovnom doktrinarnom dokumentu i drugim normativnim aktima za sve subjekte u društvu definisana su prava i odgovornosti u odbrani zemlje i pojedinih njenih, pa i gradskih delova, uključujući i saniranje situacije nastale nakon izvršenog udara iz vazdušnog prostora. Ali, od svih subjekata društvene samozaštite, u trenutku kad hitno treba spašavati ranjenike, najznačajniju ulogu imaju mesne zajednice. Rukovodilac civilne zaštite³ dužan je da brzo proceni situaciju i izradi plan za preduzimanje hitnih mera. Pri tom se oslanja, pre svega, na sposobno ljudstvo u području udara, ono koje je ostalo nepovređeno, odnosno koje je sačuvalo prisustvo duha.

Može se očekivati da će zdravstvena služba biti sposobna da pruži pomoć, ali njoj treba dovesti (doneti) preživjele (ranjenike). Pri tome, mora se računati s velikim teškoćama u oslobađanju zatrpanih. Požari koji se javljaju neće moći biti efikasno ugašeni ako ne budu raščišćeni putevi za vatrogasna kola, ali je, isto tako, i problem sa vodom koje neće biti dovoljno.

Udar iz vazdušnog prostora ima razorno, kontaminaciono, ali i psihološko dejstvo. Preživeli postaju apatični na nesreću, otupeli u odgovornostima.⁴ Mnogi bivaju zahvaćeni histerijom videći da su im stradali najbliži ili da im je uništena imovina koju su dugo i mukotrpno sticali. Iako su, naizgled, zdravi mnogi mogu postati izbezumljeni tako da im je potrebna psihološka terapija.⁵ Međutim, malo je verovatno da se ona može pružiti u tom krajnje kritičnom trenutku.

Uprkos činjenici da pored civilne zaštite postoje i druge organizovane snage, ipak u takvoj situaciji može nastupiti opšta dezori-

² Vulean's Forge, Journal of Civil Defence, vd. 15. No 1, Idaho Falls, feb. 1982. str. 6 i 7.

³ Čini nam se da se terminom »civilna zaštita« ne izražava u potpunosti suština te komponente ONO i DSZ, da je tradicionalistički i da nije u skladu sa našim konceptijskim i doktrinarnim opredeljenjima u odbrani i zaštiti.

⁴ Brooks C. R. The Role of the Community in a nuclear post Strike Situation 10-12/79, str. 22—31.

⁵ U literaturi se ponašanje unesrećenih posle bombardovanja tretira kao »sindrom katastrofe«. »Najpre žrtva je ošamućena i luta besciljno. Ona tada deluje vrlo sugestivno, vrlo je zahvalna za pruženu pomoć, altruistički obezbeđuje vlastiti gubitak. Ali, sposobnost žrtve je veoma niska. Ovaj stadijum se uskoro menja u blagu euforiju uz naglo kretanje ka obnavljanju dobara sa entuzijazmom. Najzad, ovakva reakcija postaje zasenjena, a žrtva dolazi u stanje krajnje zaplašenosti za vlastiti gubitak. Postaje veoma osetljiva kad se pomoć od očekivanih izvora ne pojavljuje blagovremeno«. Leivesley S., *Psychological Response to a Nuclear Attack*, str. 6—7, 1/82.

jentacija. Kuda neposredno posle udara? Obično se brzo obrazuje »matica« koja sa sobom povlači unesrećene najkraćim putem izvan grada. Međutim, može se očekivati da će sa njima poći i mnogi od onih koji bi trebalo da ostanu i učestvuju u raščišćavanju. Po inerciji sebičnosti koja se tada javlja u čoveku, postoji sklonost da svako radi ono što mu u tom trenutku najviše odgovara. Ponekad tu spada i prisvajanje društvene ili tuđe imovine, što može da ima i kobne posledice. Zbog toga je potrebno imati timove sposobnih (zdravih) ljudi različite kvalifikacione strukture, kao male odrede za spašavanje. Oni bi bili nukleusi za organizovanje preživelog stanovništva za rad na korisnim poslovima. Čovek neće moći da pomogne ako to ne zna. Zato je potrebno da se u timovima nađu sve vrste profesija: električari, vodoinstalateri, stolari, medicinski tehničari, protivpožarni stručnjaci itd. Njima treba da su na raspolaganju ljudi koji će raščišćavati puteve, krčiti prilaze, nositi krhotine i slično. Naša gradska organizacija civilne zaštite je već uspela da osposobi jedinice za civilnu zaštitu po mesnim zajednicama, ali ne i da potpuno zadovolji potrebnu kvalifikacionu strukturu, što nije od malog značaja. Dobrom uvežbanošću u miru smanjiće se žrtve u ratu.⁶ Većina zemalja u svetu ulaže velike napore da još u miru stvore takvu organizaciju koja će omogućiti optimalno iskorišćavanje raspoloživih kapaciteta u civilnoj zaštiti. Međutim, treba ukazati na opasnost uniformnosti i uske usmerenosti te organizacije. Može se dogoditi da u teškim situacijama zakaže jedan organizacioni segment civilne zaštite. Zbog toga su nužni različiti oblici organizovanja, prema situaciji na terenu. Pored specijalizovanih timova neophodno je obučiti građane. Mora se imati na umu da će situacija zahtevati formiranje timova *ad hoc*, čak i takvih koji nisu predviđeni i planirani. Pri tome se ne sme zanemariti moralno-političko vaspitanje koje u svakoj prilici mora predstavljati pouzdan oslonac u rešavanju problema civilne zaštite na terenu.

Stanovništvo treba da je uključeno u svoje institucionalne zajednice: kućne, mesne, komunalne, radne itd., jer su one najodgovornije za pružanje pomoći, odnosno zbrinjavanje unesrećenih. Prvenstveno treba pružiti pomoć onima koji su preživeli i omogućiti im ozdravljenje. Zatim, moraju se raščišćavati putevi, krčiti prilazi ili izlazi radi spašavanja materijalnih sredstava koja se još mogu spasiti. Da bi se stvorili bolji uslovi za organizovan rad u civilnoj zaštiti treba još u miru stvarati potrebnu koheziju društvenog ži-

⁶ Britansko iskustvo je da na svakih 500 stanovnika u gradu treba da postoji jedan komunalni rukovodilac osposobljen za civilnu zaštitu. Broocks C. R., *Isto*.

vota. Kod nas taj život ima tendenciju slabljenja. Nije redak slučaj da se u višespratnicama stanari jednog sprata ne poznaju. Teško je sakupiti zbor stanara, čak i kućni savet. Za mesnu zajednicu se često i ne zna. Društvene aktivnosti kao što su čišćenje zajedničkih prostorija, snega ispred kuće itd. u većini slučajeva su slabe. Kao da se zaboravlja da nam od zajedništva, sutra može zavisiti život.

U ratnim uslovima nema dovoljno sredstava za život. Oskudice su skoro redovne još u toku priprema za rat, bez obzira da li se radi o velikoj ili maloj zemlji, bogatom ili siromašnom društvu. Potrebno je imati razumne rezerve hrane, sanitetskog materijala, energije itd. Te rezerve treba da su u vezi sa preživljavanjem a ne njihovo sebično gomilanje. Zalihe hrane ne treba da prelaze petnaestodnevne potrebe, a sanitetski materijal ne mora da ima svako domaćinstvo. Na primer, kuća sa 400 stanara treba da ima i neke zajedničke rezerve. Pri tome, lako zapaljivi materijali ne smeju se držati izvan predviđenih mesta.

Industrijske zone grada su posebno osetljiva područja pri napadu iz vazduha. Njih agresor najčešće bira kao primarni cilj. U zapadnim zemljama, naročito u velikim atlantskim lukama, one su vrlo prostrane, vrlo zbijene.⁷ I kod nas postoje industrijske zone. Na sreću, one nisu u toj meri zasićene industrijskim objektima kao što je to na primer u Roterdamu. Udar po jednom delu industrijske zone kod nas ne mora paralisati život u drugim delovima, jer su objekti raspoređeni na većem prostranstvu i nisu u tolikoj meri međuzavisni. Disperzija ljudi i sredstava najbolja je pasivna zaštita od napada iz vazdušnog prostora. Nakon udara iz vazduha, odnosno nakon pružanja urgentne sanitetske pomoći i gašenja požara ili borbe sa poplavama, treba zakopavati ili spaljivati mrtve, onemogućavati pljačku, sanirati vodu za piće i kuvanje, organizovati priručnu ishranu nezbrinutog stanovništva, preduzimati mere za sprečavanje pojave epidemija itd.

Pravovremena izgradnja skloništa od napada iz vazduha imperativ je svakog savremenog društva, pa i našeg. Ali, to nije tema ovog rada. Treba i ovom prilikom istaknuti da postoje dva rešenja za stanovništvo: sklanjanje u skloništa i pravovremena evakuacija.⁸ U narednom izlaganju osvrnućemo se na »srednja« rešenja koja se često zapostavljaju, a mogu imati dobre efekte.

⁷ U leto 1970. učestvovao sam na studijskom putovanju Ekonomskog instituta iz Splita u Zapadnu Evropu radi proučavanja lučke problematike. Tom prilikom razgledali smo luke u Antverpenu, Roterdamu i Amsterdamu. Industrijske zone su u sva tri lučka centra bile smeštene uz obalu.

⁸ Mc Namara C. Preparadness in the Event of nuclear Warfare, str. 119—121.

Selektivna evakuacija i disperzija

Razumljivo je da svi stanovnici jednog grada nisu na isti način izloženi opasnostima u ratnim uslovima, kao što to nisu ni svi gradovi, makar bili približno istog demografskog i privrednog potencijala. Sredovečni ljudi koji su uz to i zdravi lakše mogu savladati nedaće ratnih uslova od starih i iznemoglih osoba, teških bolesnika i dece. Upravo te strukture stanovništva treba zaštititi koliko je to moguće. Pouzdana zaštita ne postoji. Ali, moguće je povećati stepen preživljavanja stanovništva hendikepiranog starošću i bolešću, ako se ono pravovremeno izvuče iz grada u prostore koji su po svom geografskom položaju više zaštićeni.

Treba odmah naglasiti da se evakuacija ne može izvršiti kao opšti pokret za sve gradsko stanovništvo. Rat se svuda vodi, svi učestvuju u njemu, u gradu i na selu, u ravnici i u planini. Zato se ne može prihvatiti masovna evakuacija iz grada u selo. Svrha nije samo da se sačuva glava već i da se odbranimo od agresora i da ga savladamo. Zato, sve one koji mogu biti korisni u odbrani grada, odnosno u periodu privremene zaposednutosti, treba zadržati u gradu i uvrstiti ih u snage opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Gradove zajedno brane i oružane snage i stanovništvo.

Selektivna evakuacija je značajna po broju, ali i po vremenu i mestu premeštanja određenih kategorija stanovništva.⁹ Postoje značajna, naša i strana, iskustva o evakuaciji. Ona treba da budu prilagođena novim uslovima ratovanja i našoj koncepciji i doktrini ONO i DSZ. Ne može se tri dana pre otpočinjanja borbenih dejstava završiti potrebna evakuacija, kao što to smatraju neki strani autori.¹⁰ Evakuacija je proces koji traje od najave stvarne ratne opasnosti (petnaestak dana pre otpočinjanja rata), u toku borbe za grad, do konačnog oslobođenja grada, odnosno zemlje. Intenzitet evakuacije se razlikuje u pojedinim periodima. Najjači je u fazi bombardovanja grada iz vazduha (zemlje, mora), kao i u toku nastupanja agresora ka gradu (neposredna opasnost po grad).

Evakuacija mora biti organizovana da bi bila uspešna. Panika, besciljno bežanje itd. otežavaju evakuaciju. Mora se znati kuda se ide, gde treba stići, na koji način (prevozna sredstva ili bez njih).¹¹

⁹ M. Ivanović, *Obrana gradova*, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1984, str. 106 i 107.

¹⁰ O. W. Standenmoser, *Civil Defense in Soviet and American Strategy*, str. 2—14. *Military Review*, 10/78.

¹¹ D. Miljanić, *Odnos oružanog i neoružanog suprostavljanja agresiji u ONOR-u*, posebno u gradovima na PZT, dok. disertacija, Beograd 1981. godine.

Evakuacija, u načelu, može biti bliža i dalja od grada. Bliža je privremena, na primer za nekoliko dana. Dalja je trajnija, na primer do završetka rata. Osnovno je da se izađe iz grada u kome su uslovi života krajnje otežani.

Rejon evakuacije ne može biti drugi, manji grad, odnosno seoski prostor koji će biti pretvoren u gradsko naselje evakuacijom stanovništva. Rejoni evakuacije, u načelu, treba da su izvan osnovnih operativno-strategijskih, a po mogućnosti i taktičkih pravaca dejstva, u tzv. praznim (mrtvim) prostorima, tamo gde je najmanja verovatnoća da će se izvoditi borbena dejstva.

Pri evakuaciji je poželjno disperzirano razmeštanje, rasturenost evakuisanog stanovništva na širokom prostoru. To, svakako, otežava organizovani nadzor, ali smanjuje verovatnoću zahvata bombardovanjem većih grupa stanovništva, odnosno povećava mogućnost preživljavanja uz skromnije uslove snabdevanja životnim namirnicama.

Poznato je iz ranijih ratova da se gradsko stanovništvo najpre obraća svojim rođacima i prijateljima na selu, što je prirodno. To se može očekivati i u budućnosti. Smeštajni prostor u ratnim uslovima nije u prvom planu. Improvizacije sa šatorima se mogu smatrati normalnom pojavom. Vikendice su takođe odlično rešenje u takvim prilikama. Ukoliko su više po strani komunikacija, na zabacnijim mestima, utoliko su povoljnije za smeštaj stanovništva, posebno onih kategorija koje trajnije treba da ostanu izvan grada.

U logorima evakuisanih mora postojati štab za zbrinjavanje. Najpre se moraju obezbediti poljski nužnici, dovesti voda, organizovati poljska kuhinja. Pravovremena nabavka logorske opreme, šatora i alata pretpostavka je za dobro funkcionisanje logorskog »naselja«.

Društveno-politička zajednica, pre svega mesna zajednica, treba da se brine i za svoje istaknute ljude (naučnike, političare, borce) koji ne bi mogli biti uključeni u odbranu zbog bolesti ili starosti. Njih treba pravovremeno evakuisati. U periodu u kojem je agresor privremeno zaposeo grad, stanovništvo bi moglo biti izloženo psihološkom i fizičkom pritisku radi iznuđivanja saglasnosti za saradnju sa okupatorom. Iz prošlosti su nam poznati primeri koji ukazuju na slučajeve kada su mnogi odoleli pritisku ali je bilo i onih koji nisu. Svakako je dobro takve ljude skloniti iz domašaja agresora i njegovih saradnika.

Uloga i položaj stanovništva u toku borbe za grad

Zavisno od geografskog položaja grad može biti izložen agresiji odmah po otpočinjanju ratnih dejstava (pogranični položaj) ili kasnije, nakon niza uzastopnih borbi (grad u dubini vojišta). U prvom slučaju agresor će koristiti iznenađenje i lakše će ostvariti svoje zamisli o osvajanju grada. Gradsko stanovništvo je jedan od odlučujućih činilaca u borbi za grad. Ono je aktivni učesnik dejstava. Stanovništvo ne ulazi u sastav oružanih snaga, ali je sastavni deo sistema odbrane. To je utvrđeno našim konceptom opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Sličan koncept postoji i u drugim zemljama.

U drugom svetskom ratu bilo je više primera odlučne odbrane gradova uz pomoć stanovništva. Na primer: odbrana Sevastopolja, Odese, Lenjingrada i Staljingrada. U tim gradovima su stanovnici bili sjedinjeni sa snagama odbrane grada; bila je izbrisana granica između branilaca i branjenih, vojske i stanovništva. Uprkos velike nadmoćnosti agresora mnogi gradovi su se održali i služe kao primer sadašnjim i budućim generacijama. Međutim, uslovi vođenja rata i oružane borbe izmenili su se u odnosu na one iz drugog svetskog rata. Napad je još ubojitiji. Osnovni nosioci napada su oklopne i mehanizovane jedinice kojima sadejstvuju raketne jedinice i avijacija. Pa ipak, načela odbrane se nisu bitno promenila već samo prilagodila savremenim uslovima.

Gradovi su dobili novu fizionomiju. Granice između urbanih i ruralnih delova su sve slabije izražene. Na prilazima gradovima duž komunikacija obično su industrijske zone, ali se stvaraju i manja naselja koja sve više dobijaju urbani karakter. Treba podsetiti da su upravo komunikacije ose dejstava. Tenkovi agresora često ostaju na komunikacijama, jer je njihovo kretanje izvan komunikacija krajnje neizvesno. Isto tako, probijanje sa tenkovima kroz naseljena mesta nije jednostavno. Svaka kuća može da bude protivtenkovska prepreka. Napadač je prinuđen da ulaže maksimalan napor za osvajanje svake značajnije zgrade, pri čemu trpi i ljudske i materijalne gubitke.

Odbrana gradova može biti vrlo uporna ako je organizuje branilac koji zna zašto se bori, ako su njegove oružane snage samo deo borbenog potencijala naroda, odnosno stanovništva koje brani grad zajedno sa svojim operativnim jedinicama, što je definisano i našim konceptom odbrane zemlje. Upornost odbrane posebno do-

lazi do izražaja u gradskom tkivu koje je napadaču daleko manje poznato nego braniocu. Ovde odbrana ima grupni karakter. Veća zgrada (ili grupa manjih zgrada) predstavlja otporni punkt koji je teško osvojiv. Svaka prostorija u zgradi može da bude poseban bunker. Ovome treba dodati i podzemne prostorije (podrume) koji mogu poslužiti za smeštaj oružja, municije, raznih materijala, ali i za rekreaciju i zbrinjavanje boraca i stanovnika.¹²

Takozvano neboračko stanovništvo, ukoliko nije evakuisano, može biti od velike pomoći odbrani pružanjem »malih usluga«, davanjem obaveštenja, osmatranjem na određenim položajima, održavanjem veze, dopremanjem vode i hrane, municije i opreme, angažovanjem u sanitetskoj službi i sl. Za odbranu grada naročito je važna saradnja s teritorijalnim jedinicama koje potiču upravo iz područja u kojem se vodi borba.¹³ Dobar primer uspešnog pružanja otpora boraca u neposrednoj saradnji sa stanovništvom su događaji u Bejrutu 1982. godine. Palestinski borci, zajedno s muslimanskim stanovništvom, pokazali su celom svetu da se grad ne može osvojiti jednostavnim naletom tenkova i avijacije. Trebalo je dobro iskrvariti da bi se ovladalo urbanim tkivom kakvo je bilo u Bejrutu. Agresor nije bio voljan da podnese tolike žrtve. Upravo u tome je pobednička realnost palestinskih boraca uprkos činjenici da su se kasnije morali povući iz grada.

Prema našem konceptu odbrane svaki grad će predstavljati područje za koje će agresor morati da podnese velike žrtve da bi ga osvojio. U jugoslovenskom gradu agresor ne može imati nikakve prednosti. Zajedno sa stanovništvom branilac će biti u stanju da pruža uporan i žilav otpor, nanoseći agresoru teške gubitke, tako da se neće lako odlučivati za napad na druge jugoslovenske gradove.¹⁴ Stanovništvo će imati poseban zadatak u odbrani da spreči ubacivanje agresora uz pomoć »pete kolone«. Jugoslovenska iskustva s izdajnicima su još sveža, tako da će bilo koji agresor imati male koristi od grupica koje bi ipak uspeo da okupi. Naše gradsko stanovništvo može biti nezadovoljno nekim merama vlastite administracije, nestašicom pojedinih materijala, previsokim cenama ži-

¹² Ven Dajk Dž., Severnovijetnamska strategija preživljavanja, VIZ, Beograd 1975, str. 80.

¹³ Zakon o opštenarodnoj odbrani, Službeni list SFRJ br. 21/82, Osnovne odredbe, glava I.

¹⁴ Prema Ustavu SFRJ, čl. 240: »Svaki građanin koji s oružjem ili na drugi način učestvuje u otporu protiv napadača pripadnik je oružanih snaga SFRJ«.

votnih namirnica itd. Ali, ono dobro zna da od agresora ne može očekivati ništa bolje. Agresor dolazi u našu zemlju da postigne svoje ciljeve, one koji njemu odgovaraju a ne stanovništvu koje napada.

Položaj i problemi stanovništva u zaposednutom gradu

Pored uporne odbrane agresor može uspeti da ovlada gradovima. Kakva je situacija u zaposednutom gradu posle uporne odbrane branioca? Mora se računati s potpunom paralizom saobraćaja, raspadom elektrosistema, uništenim energetske potencijalima, presankom redovnog snabdevanja hranom i vodom, značajnim smanjenjem zdravstvenih usluga itd. Grad je praktično odsečen od svoje gravitacione zone; moguće su jedino radio-veze. Razumljivo je da ni agresor ne može opstati u gradu ako se ne obnove osnovne službe, pre svega one komunalnog karaktera. A on to ne može ostvariti bez oslonca na stanovništvo. Zbog toga, ulaskom u grad on, verovatno, dovodi protivnike političko-privrednog sistema, uz pomoć kojih zatim pokušava da se osloni na stanovništvo.

Da bi se obnovio kakav-takav život stanovništvo je radi vlastitih potreba prinuđeno da se angažuje na revitalizaciji bitnih funkcija grada koje se postepeno obnavljaju. Uporedo s tim zavodi se racionalno snabdevanje stanovništva namirnicama. Moguća je pojava crne berze, pljačke, razbojništva, ucena itd. Javiće se »spasioci« naroda, »ljudi od autoriteta« koji ranije nisu bili zadovoljni svojim položajem u društvu, pa se tada »afirmišu«.

Prvi dani okupacionog režima mogu biti obeleženi dezorijentacijom i zbunjenošću stanovništva, ukoliko nije bilo pripremljeno pre napada. Međutim, postepeno će se rukovodstvo opštenarodnog otpora aktivirati i prilagoditi izmenjenim uslovima. Odbrambeni mehanizmi stanovništva moraju biti stvoreni što pre, u slučaju da su oni koji su predviđeni onemogućeni iz bilo kojeg razloga.¹⁵

Opštenarodni otpor u skladu s koncepcijom ONO i DSZ nastojće od prvih dana da agresora onemoguću u njegovim htenjima. Potrebno je sprečiti izvlačenje sirovina i repromaterijala i angažovanje domaće radne snage. Treba onemogućiti agresora u sprovo-

¹⁵ D. Miljanić, Odnos oružanog i neoružanog suprotstavljanja agresiji u ONOR-u posebno u gradovima na PZT, doktorska disertacija, Beograd 1981. godine.

denju politike indoktrinacije stanovništva. Razumljivo je da će agresor nastojati da što pre neutrališe i uništi centre otpora i da će uspostaviti snažan policijski režim.

Gradsko stanovništvo u svakoj prilici mora bojkotovati agresora. Primarni oblik otpora je oružano suprotstavljanje, s tim što bi se procenjivalo vreme, mesto i način izvršenja borbenih aktivnosti. Najblaža forma suprotstavljanja biće protest koji će se izražavati ignorisanjem i mržnjom prema svemu što je agresor doneo.

Dobro je poznat postupak agresora iz drugog svetskog rata — streljanje za odmazdu. Takva mera za agresora predstavlja krajnju degradaciju, otkrivanje svih njegovih slabosti i kompromitovanje njegove propagande.

Mesne zajednice u Beogradu su suviše krupne kao osnovne jedinice otpora u uslovima u kojima agresor privremeno zaposeda teritoriju. Teško je ostvarljivo vođenje tzv. malih akcija na velikom prostoru. Potrebno je organizaciono spuštanje na manje delove mesnih zajednica, na blokove kuća, čak i na pojedine veće stambene zgrade. Još je značajnije osloniti se na fleksibilno organizovanje, imajući u vidu slabosti šablona u ovakvim uslovima. Savez komunističara mora biti koheziona snaga koja će biti kadra da pronalazi optimalne oblike borbe na prostranstvu celog grada.

Fleksibilnost pretpostavlja traženje i nalaženje rešenja odmah, zavisno od trenutne situacije na terenu. U narodu je mnogo ljudi koji se prirodno ističu organizacionim sposobnostima, nametanjem svoje volje i opšte politike sredini u kojoj deluju. Što je više takvih ljudi, to će problem organizovanog otpora stanovništva u privremeno zaposednutom gradu biti lakše rešavan.

Organi odbrane u okvirima društveno-političkih zajednica (komiteti za ONO i DSZ) brinu se prvenstveno o suprotstavljanju agresoru, ali takođe rešavaju i komunalne probleme grada na način koji je najpovoljniji za pružanje opštenarodnog otpora.

Osvrt na Beograd u ratnim uslovima

Ponašanje stanovništva Beograda u ratnim uslovima u načelu se ne razlikuje od ponašanja stanovništva drugih velikih gradova. Ono je isto tako osetljivo na ograničenja u pogledu zadovoljavanja najnužnijih životnih potreba. Međutim, njegova bogata tradicija u suprotstavljanju agresoru ne može biti zaboravljena. Urbane struk-

ture Beograda imaju nekoliko slabosti koje značajno otežavaju uslove preživljavanja u ratu.

Visokogradnja je najveća slabost. Izgradnja višespratnica nije dovoljno prilagođena radikalno izmenjenim uslovima života. U mnogim zgradama ne postoje instalacije za korišćenje čvrstih goriva. Može lako da se zapuši kanalizacija. Kuda sa otpadnim vodama? Dakle, očigledno je da je visokogradnja nepogodna za ratne uslove, tim više kad se ima na umu naše opredeljenje za borbu s okupatorom i na privremeno zaposednutoj teritoriji u gradu. Ne bismo smeli ubuduće graditi zgrade koje imaju više od 6 do 7 spratova. Osim toga, u nekim naseljima su nam visoke zgrade skoro priljubljene jedna uz drugu. Takvo je novo naselje na Banjici, a ima ih i u drugim delovima Beograda. Armirani beton je znatno ojačan i otporan na udare, ali on ne može odoljeti pritisku koji stvara nuklearna bomba najmanje snage. On je čak slab i za klasične savremene bombe.

U izgradnji Beograda disperzija kao načelo nije poštovana. Štedelo se na građevinskom prostoru, a zaboravljalo na posledice bombardovanja u ratnim uslovima. Takva štednja, naravno, može lako postati kobna.

Primer Novog Beograda je instruktivan na svoj način. I tamo ima mnogo visokih zgrada, što svakako nije dobro. Bolje su zgrade manje visine, a veće koncentracije stanova (ležeći neboderi), mada bi bilo bolje ostati na manjim zgradama i po koncentraciji stanova. Međutim, dobro je što je ostavljeno dosta prostora između zgrada, a saobraćajnice su široke. Stari deo grada je zbijen, tako da bi u slučaju bombardovanja ulice bile potpuno zakrčene, pa bi saobraćaj bio otežan. U njemu prevlađuju niske zgrade ali su većinom stare, vrlo osetljive na udare i lakozapaljive.

Dobar primer je naselje u Belim vodama. To su relativno male i niske zgrade sa dva do tri stana, bez liftova, okružene slobodnim prostorom (dvorištima). Još uvek ima delova grada s električnom mrežom iznad zemlje. To, svakako, nije dobro. Čak su i u miru ovakve instalacije vrlo osetljive (vetar, smetovi, udari), a posebno je to nepovoljno u ratu. Električni, telefonski i svi drugi vodovi treba da budu ukopani, kao što je to slučaj u savremenim gradovima.

Prednost Beograda je što se nalazi na ušću dve velike reke. One fizički razdvajaju urbanu strukturu, predstavljaju prepreke istaknutog odbrambenog značaja. One su i prvorazredne saobraćajnice ne samo zbog mostova već i zbog mogućnosti improvizacije

različitih plovila (splavova). Rečna voda je i sirovina (voda za piće), a može biti korišćena za gašenje požara, održavanje čistoće i slično.

Beograd je do nedavno bio poznat kao grad zelenila. Njegovo urbano narastanje nije dovoljno praćeno održavanjem vegetacije. Nema dovoljno parkova, drvoreda, zelenih bašta. A drvo je značajan elemenat zaštite gradskog stanovništva u ratu. Ono ne samo da prečišćava vazduh nego predstavlja snažnu fizičku prepreku udarnom talasu i najjačih bombi. U podrumima i stanovima nalazi se mnogo lakozapaljivog materijala (hartija, drvo, nafta, benzin). Takav materijal nije poželjan ni u miru. U ratu može imati katastrofalne posledice ne samo za stanare jedne kuće već čitavog bloka zgrada, naročito ako bi udar usledio u starom delu grada. Treba dodati i činjenicu da su mnoge fabrike koje rade sa lakozapaljivim materijalom rasute po gradskom stambenom prostoru, tako da i one predstavljaju još u miru opasnost od požara s katastrofalnim posledicama, a posebno su opasne u ratu.

Grad je ostao bez česmi s vodom koja ne dolazi iz vodovoda. Bilo bi dobro da se obnove neki izvori koji su nekad postojali, jer mogu imati spasonosnu ulogu u slučaju kidanja vodovodnih cevi, odnosno izbacivanja vodovodne mreže iz upotrebe. I danas su građani pojedinih delova Beograda prinuđeni da povremeno stoje u redu da bi došli do pitke vode pred nekom od zaostalih česmi grada.

Osvrnućemo se i na izgradnju betonskih i podzemnih skloništa. Skloništa su nesumnjivo potrebna, ne samo za ljude već i za životne namirnice. Ne bi trebalo da budu jednonamenska, da služe samo u ratu. To bi mogle biti (delimično i jesu) podzemne garaže koje će se u ratu lako adaptirati u skloništa.

Beograd, na žalost, nema metro kao mnogi veliki gradovi u svetu. A metro predstavlja izvrsnu zaštitu u slučaju napada iz vazduha uz veoma male građevinske zahvate. Kad se ima na umu saobraćajni značaj metroa za grad, a posebno velika novčana ulaganja za izgradnju skloništa, onda metro nije tako skup kao što se misli.

Ukratko, pri urbanističkom planiranju gradskog prostora Beograda i ostalih većih gradova moraju se uzimati u obzir i zahtevi koji proizlaze iz ratnih uslova. Tada ćemo imati manje glomaznih stambenih zgrada i blokova, više parkova i zelenila, šire ulice, veće trgove, manje industrije u samom gradu, čistije podrumne itd.